

غایت ابداع

منشآت عربی افضل الدین بدیل بن علی خاقانی شروانی

(متوفی ۵۸۱ق)

مقدمه تصحیح و تعلیقات:

محمد رضا بزرگ

نشر غلامرضا

-
- سرشناسه: ————— خاقانی، بدیل بن علی، ۵۲۰ - ۵۹۵ق.
عنوان قراردادی: ————— منشآت، برگزیده
عنوان و نام پدیدآور: ————— غایت ابداع: منشآت عربی افضل الدین بدیل بن علی خاقانی شروانی/
مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمد رضا ترکی.
مشخصات نشر: ————— تهران: نشر خاموش، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری: ————— ۲۱۰ص.
شابک: ————— 978-622-6942-13-3
وضعیت فهرست نویسی: ————— فیبا
عنوان دیگر: ————— منشآت عربی افضل الدین بدیل بن علی خاقانی شروانی.
موضوع: ————— نامه‌های عربی -- قرن ۶ق.
Arabic letters -- 12th century
موضوع: ————— نامه‌نگاری -- متون قدیمی تا قرن ۱۴
Letter writing -- Early works to 20th century
موضوع: ————— نثر عربی -- قرن ۶ق.
Arabic prose literature -- 12th century
شناسه افزوده: ————— ترکی، محمد رضا، ۱۳۴۱ -
رده‌بندی کنگره: ————— PIR۴۸۸۱
رده‌بندی دیویی: ————— ۸۱۶/۲۳
شماره کتابشناسی ملی: ————— ۵۹۶۷۲۷۸
-

نشر خاموش

غایت ابداع	نام کتاب:
منشآت عربی افضل الدین بدیل بن علی خاقانی شروانی	
محقق رضا ترکی	مقدمه، تصحیح و تعلیقات:
دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تهران	
علیرضا فتحی، ارشد بیواکبر	همکاران بخش تصحیح:
مجید شمس الدین	طرح جلد و صفحه آرایی:
نقطه	چاپ و صحافی:
اول ۱۳۹۸ / ۳۰۰ نسخه	چاپ / شمارگان:
۹۷۸-۶۲۲-۶۹۴۲-۱۳-۳	شابک:
۴۲۰۰۰ تومان	قیمت:

تمامی حقوق این اثر برای نشر خاموش محفوظ است.

ارتباط با نشر خاموش: ۰۹۱۲۰۱۷۸۱۹۴ | ۰۹۱۳۱۷۸۱۹۲۰

www.khamooshpub.ir | www.khamooshpub.com | @khamooshpubch

تهران، ولنجک، خیابان گلستان سوم، پلاک ۳، همکف

هرگونه کپی برداری، برداشت و اقتباس از تمام یا قسمتی از این اثر،
منوط به اجازه کتبی ناشر می باشد

مرکز پخش: پخش ققنوس، میدان انقلاب، خیابان منیری جاوید (اردیبهشت)، بن بست مبین، شماره ۴
تلفن: ۰۶۶۴۰۸۶۴۰ / ۰۶۶۴۶۰۰۹۹

مرکز پخش: پخش چشمه: بلوار دماوند، بعد از سه راه تهران پارس بلوار اتحاد، اتحاد ۱۱، پلاک ۸
تلفن: ۰۷۷۷۸۸۵۰۲ / ۰۷۷۱۴۴۸۰۸ / ۰۷۷۱۴۴۸۲۱

فروشگاه: کتابفروشی توس، خیابان انقلاب، نبش خیابان دانشگاه، پلاک ۱۷۸
تلفن: ۰۶۴۶۱۰۰۷

فهرست

۹	.....	مقدمه
۱۱	.....	سخن نخست
۱۴	.....	منشآت نویسی
۲۹	.....	منشآت عربی خاقانی
۷۷	.....	متن نامه ها
۱۱۵	.....	تعليقات
۱۱۶	.....	تعليقات نامه اول
۱۵۵	.....	تعليقات نامه دوم
۱۸۳	.....	منابع
۱۹۷	.....	نمايه ها

سخن نخست

زبان عربی در تمدن اسلامی و ایرانی بیش از آنکه زبان یک قوم باشد، زبان علم و فرهنگ مشترک مسلمانان، اعم از خراسانی و عراقی و شامی و ...، از شرق تا غرب عالم اسلام، بوده است. در این میان دانشمندان و ادیبان و شاعران ایرانی بسیاری از آثار خویش را به این زبان آفریده و بخش‌های بسیار مهمی از فرهنگ و تاریخ و دانش و تمدن و هنر خود را به این زبان به حافظة روزگار سپرده‌اند. به این دلیل، آشنایی جدی با فرهنگ و تاریخ ایران، جزا از ره‌گذر این زبان و آثاری که ایرانیان و دیگران به این زبان به وجود آورده‌اند ممکن نیست.

خاقانی شروانی، سخنور بزرگ قرن ششم، از کسانی است که افزون بر هنر نظم در دو زبان شاعری آن روزگار، یعنی عربی و فارسی، در نشر فارسی و عربی نیز صاحب شیوه و سبکی متمایز بوده است. تمامی ویژگی‌های نشر مصنوع و فنی را در حد کمال در نوشته‌های منشور او می‌توان دید.

پیش از این به همت بزرگانی از محققان معاصر بخشی از منشآت فارسی او تصحیح و چاپ شده است، اما از نمونه‌های نشر عربی او، جز آنچه در فقراتی از منشآت فارسی او یا در مقدمه برخی از قصاید عربی او آمده (خاقانی، دیوان، ص ۹۴۸-۹۴۹ و ۹۵۶) چیزی منتشر نشده است. انتشار نمونه‌هایی از منشآت عربی خاقانی که اکنون برای نخستین بار صورت می‌گیرد، علاوه بر نشان دادن

چیرگی خاقانی بر زبان و نثر فنی عربی و ارائه یکی از نمونه‌های نثرنویسی عالی ایرانیان به این زبان، بیانگر نکات و حقایق تاریخی و اجتماعی متعددی، از جمله در مورد زندگی و شخصیت دو مخاطب کمابیش گم‌نام، اما مهم این نامه‌هاست. در نامه نخست آگاهی‌هایی ارزشمند در زمینه زندگی و شخصیت قطب‌الدین ابهری، عارف آذربایجانی این روزگار و مخاطب مکتوب اول، وجود دارد که بخشی از ابهامات دریاب او را رفع می‌کند. مضمون نامه دوم، یگانه‌گزارشی است که از اوحدالدین غزنوی، شاعر و مترجم چندزبانه و خوش‌نویس قرن ششم در دست‌رس داریم.

اطلاعاتی درباره محیط اجتماعی آذربایجان در قرن ششم و صنعت کاغذسازی در ایران آن روزگار و نکات ارزشمندی درباره خود شاعر؛ به‌ویژه مذهب فقهی و سال وفات او... از دریافت‌های ارزشمندی است که به برکت این دو مکتوب برای نخستین بار در این جا مورد بررسی قرار خواهد گرفت. رفع ابهام از هویت مؤیدالدین، فرزند بزرگ خاقانی، آشنایی با چهارده‌بیت عربی و سه‌بیت فارسی از سخن‌دان شروان که در جای دیگری نیامده و تنها در این متن دیده می‌شود، اشاره به چند ضرب‌المثل کهن فارسی و عربی و تصحیح عباراتی از منشآت فارسی خاقانی به کمک این متن و اطلاعاتی درباره اقوام و زبان‌های رایج آن روزگار که اینک چه بسا از یادها رفته‌اند، از جمله غوریان و زبان و نسب آن‌ها و زابلی‌ها و خلیج‌ها و زبان و نسبشان و دقایق ادبی و لغوی بسیار... از جمله نکات ارزشمند و فراوانی است که در مقدمه و تعلیقات کتاب به قسمتی از آن‌ها اشاره خواهیم کرد.

این دو نامه، به‌ویژه از لحاظ شناخت نثر عربی خاقانی و نوع منشآت قرن ششم و روشن‌کردن زوایایی از تاریخ آذربایجان و تصوّف این منطقه، دارای کمال اهمیت هستند. در حاشیه نسخه‌های خطی نامه‌ها پاره‌ای نکات و واژگان توضیح داده شده که ما همه آن‌ها را، احیاناً همراه با نقد و تأملاتی، در پانویس صفحات آورده‌ایم. این ویژگی نشان می‌دهد که متن این نامه‌ها برای تدریس هم به کار می‌رفته است. طبعاً در روزگار ما نیز این نامه‌ها را می‌توان به عنوان نمونه‌های عالی نثر عربی ایرانیان در دوره‌های تحصیلات تکمیلی زبان و ادبیات

فارسی و زبان و ادبیات عربی در دانشگاه‌ها مورد مطالعه و تحقیق و تدریس قرار داد. یقیناً آموزش عربی و قواعد آن از رهگذر متون زیبا و معتبری از این دست که به قلم سخنوران بزرگ زبان فارسی آفریده شده و هر کلمه آن با کلیت متون کهن فارسی و عربی در رابطه است، فواید و برکات بیشتری برای دانشجویان زبان و ادبیات فارسی در بردارد و آنان را از ملالت دست و پنجه نرم کردن با عباراتی که ارتباط چندانی با متون گذشته ما ندارد، می‌رهاند.

امیدواریم تصحیح و انتشار این دو مکتوب عربی مکمل شایسته‌ای باشد برای تلاش استادانی که در عرصه معرفتی و تصحیح و شرح و نقد آثار خاقانی کوشیده‌اند و این پژوهش نکات تازه‌ای را فراروی اهل تحقیق قرار دهد.

لازم می‌دانم از راهنمایی‌های استادان گرامی، جناب آقای دکتر محمود عابدی و جناب آقای دکتر مسعود جعفری جزی و دوست بافضیلت جناب آقای سهیل یاری که متن را بزرگوارانه قبل از انتشار دیدند و نکات ارزشمندی را یادآور شدند، صمیمانه تشکر کنم. همچنین از دقت‌ها و نکته‌بینی‌های دانشجویان فاضلم در دانشگاه تهران که در طی دو سال تحصیلی متن رسایل خاقانی را با آنان مرور کردم سپاسگزاری کنم. اگر نکته‌بینی‌های آنان نبود، دقایق و مشکلاتی از این متن ناگشوده می‌ماند. در دانشجوی فاضل دوره دکتری یعنی آقایان علی‌رضا فتاح و آرش پوراکبر که در تهیه نسخه خطی و بازنویسی متن از زحمات آنان بهره‌مند بوده‌ام، شایسته سپاس ویژه‌اند. از استاد فاضل گرامی جناب آقای جویا جهان‌بخش نیز که با در اختیار نهادن تصویری باکیفیت از نسخه کتاب‌خانه سلیمانیه ترکیه بر من منت نهادند بسیار ممنوم. اگر زحمات دوست فرهیخته و هنرمندم، جناب آقای مجید شمس‌الدین، مدیر محترم نشر خاموش نیز نبود، این اثر با این آراستگی در اختیار اهل فضل قرار نمی‌گرفت. برای همه این عزیزان در انجام دادن خدمات علمی و فرهنگی آرزوی توفیق فراوان دارم.

محمد رضا ترکی

پاییز ۱۳۹۸